

**РОЗБУДОВА ДЕРЖАВИ І ПРАВА:
ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА КОНСТИТУЦІЙНОЇ ПРАКТИКИ**

НАЗАРЕНКО О. А.,
кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри теорії
держави та права
(Національна академія внутрішніх
справ)

УДК 340

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.1>

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОСВІДОМОСТІ

У статті здійснюється теоретико-правова характеристика правосвідомості, яка реалізується через висвітлення різноманітних наукових підходів до визначення її поняття. Незважаючи на відсутність єдиного універсального погляду серед науковців на правосвідомість можна побачити те, що вона представляє собою унікальне явище, яке охоплює собою різноманітні явища та процеси, які проявляються за участю норм права, а саме усвідомлення їх змісту різними суб'єктами, що сприяє ефективному демократичному врегулюванню суспільних відносин шляхом процесу її постійного пізнання. Поряд з цим автором висвітлюються перелік притаманних для правосвідомості ознак, які впливають з представлених щодо неї визначень, а також надають уявлення про особливості її характеру.

Також, автор висвітлює різні види правосвідомості, які представляються сучасною юридичною наукою. Вони розрізняються за різними критеріями, такими як за глибиною відображення поділяється на доктринальну, звичайну та професійну, а за ступенем спільної правосвідомості на такі як масову, групову та індивідуальну. Важливе значення для теоретико-правової характеристики правосвідомості посідає її структура, яка складається з двох основних елементів правової психології та правової ідеології. Так, правова психологія розкриває почуття та емоції пов'язані зі сприйняттям права, а правова ідеологія зосереджує увагу на концептуальних важливих цінностях, уявленнях та розумінні права. Структурні елементи мають особливе значення для розкриття її теоретичної та практичної значимості. Поряд з цим важливе місце при характеристиці правосвідомості належить її функціям, які відображають певний напрямок діяльності і реалізації характерних для неї завдань. Серед численної кількості функцій, які пропонуються можна згадати регулятивну, правоутворюючу, моделювання, оцінювальну, пізнавальну, нормативно-прогностичну, ідеологічну, правовиховну.

На основі розгляду різної наукової інформації згадується про значимість правосвідомості для нормального функціонування суспільства та держави, важливості недопущення правового нігілізму.

Ключові слова: правосвідомість, ознаки правосвідомості, види правосвідомості, структура правосвідомості, види правосвідомості.

Nazarenko O. A. Theoretical and legal characteristics of legal awareness

The article provides a theoretical and legal characterization of legal awareness, which is realized through highlighting various scientific approaches to defining its concept. Despite the lack of a single universal view among scientists on legal awareness, you can see that it is a unique phenomenon that encompasses various phenomena and processes that manifest themselves with the participation of legal norms, namely the awareness of their content by various subjects, which contributes to effective democratic regulation of social relations through the process of its constant knowledge. Along with this, the author highlights the list of features inherent in legal consciousness, which follow from the presented definitions, and also provide an idea of the peculiarities of its character.

Also, the author highlights various types of legal awareness presented by modern legal science. They differ according to various criteria, such as the depth of reflection is divided into doctrinal, ordinary, and professional, and according to the degree of common legal awareness, mass, group, and individual. Its structure, which consists of two main elements of legal psychology and legal ideology, is of great importance for the theoretical and legal characteristics of legal consciousness. Thus, legal psychology reveals the feelings and emotions associated with the perception of law, and legal ideology focuses attention on conceptually important values, ideas and understanding of law. Structural elements are of particular importance for revealing its theoretical and practical significance. Along with this, an important place in the characterization of legal awareness belongs to its functions, which reflect a certain direction of its activity and the implementation of tasks characteristic of it. Among the numerous functions that are offered, we can mention regulatory, law-making, modeling, evaluative, cognitive, normative-prognostic, ideological, legal-educational.

Based on the consideration of various scientific information, it is mentioned the importance of legal awareness for the normal functioning of society and the state, the importance of preventing legal nihilism.

Key words: *legal awareness, signs of legal awareness, types of legal awareness, structure of legal awareness, types of legal awareness.*

Вступ. Протягом тривалого часу юридична доктрина присвячує увагу дослідженню такого явища, як правосвідомість, яке є широкомасштабним за своєю сутністю, адже охоплює собою різні сторони суспільного життя. У науковій літературі зазначається, що правосвідомість представляється однією із форм існуючої суспільної свідомості, яка відображає особливий характер її ставлення та усвідомлення усіма без виключення суб'єктами значущості права. На відміну від всіх інших важливих суспільних явищ та процесів правосвідомість зосереджує увагу на засвоєнні людиною знань про право, його природу, сприйняття закладених у ньому правил поведінки. Правосвідомість несе в собі більш глибоке та важливе значення ніж це може здаватись на перший погляд, адже розбудова сучасної правової держави та громадянського суспільства нерозривно пов'язане з її пануванням в середині соціуму. Можна сказати, що рівень правосвідомості суб'єктів права знаходить своє відображення на практиці у вигляді характерної для них поведінки пов'язаної з процесом реалізації норм права, вмінні демонструвати належний рівень наявних всередині неї компонентів правової психології та правової ідеології. Кожен з них відповідає за власну сферу впливу на комплексний результат її діяльності. Так, аспект правової психології зосереджує увагу на емоціях та почуттях, а правова ідеологія на концептуальних знаннях, які відображають їх призначення. Насправді кожен з цих елементів посідає окреме місце в процесі розкриття її сутності та соціальної значущості. Дослідження проблемних аспектів функціонування правосвідомості у суспільному житті не втрачає своєї актуальності, а лише навпаки говорить про те, що прогресивний демократичний розвиток без неї буде просто неможливий. На сьо-

годніший день міжнародний дослідницький простір, який займається вирішенням гострих наукових проблем з різних правових питань, просто не може залишати без уваги питання пов'язане з правосвідомістю.

Так, проблематика вивчення правосвідомості висвітлюється у працях таких вчених, як Я.С. Богів, Д. Забзалюк, С.І. Куксенко, Н.Ю. Коваленко, Т. Михайліна, В.В. Муж, І.В. Осика А., О.М. Полякова, О.О. Соколовський, О.С. Устименко, М.Є. Черкес, А. Шелих та інші. Саме тому у подальшому слід зосередити увагу на особливостях правосвідомості, яка формується під впливом різнобічних соціальних факторів, що впливають на якість її формування та буття в суспільстві.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення теоретико-правової характеристики правосвідомості, а саме висвітлення різноманітних підходів до її розуміння, виокремлення ознак та видів, розкриття структури та функцій.

Результати дослідження. У сучасному світі стрімкого розвитку нових юридичних знань, які народжуються безпосередньо в реаліях суспільного життя, саме феномен правосвідомості посідає чільне місце. Кожна правова та демократична держава в існуючих умовах сьогодення намагається будувати свій розвиток керуючись характерними для неї засадами. Саме тому, розпочати процес теоретико-правової характеристики необхідно з розгляду різноманітних наукових підходів до визначення правосвідомості. Так, Д. Забзалюк зазначає про те, що у його формально-логічному сенсі з появою самого феномена права виникає проблема правосвідомості. Правосвідомість – це процес застосування права та усвідомлення права, а також окремих елементів пізнавальної правової діяльності (уявлення про правові явища і право загалом, сприйняття правових явищ, самого поняття права) та система (або сукупність) інтегративних правових знань, які у результаті пізнавально-правової діяльності були отримані [1, с. 24]. Досить влучне визначення правосвідомості пропонує А. Шелих який розуміє її, як складний механізм за допомогою якого відбувається сприйняття правової дійсності, представляється певним фільтром, через який надходить інформація про право, набуваються форми поваги до права, чи зневіри в ньому, що певним чином відображається в ньому. Для правосвідомості основу її формування становлять правові різні емоції, переконання, ідеї, уявлення [2, с. 38–39]. Т. Михайліна зазначає, що у соціокультурному світі правосвідомість як феномен є сукупністю поглядів на ідеї, які виражають ставлення до правопорядка й законності та уявлення про те, що є неправомірним або правомірним [3, с. 151]. Зазначені підходи переплітаються між собою та зосереджують увагу перш за все на усвідомленні права, пізнавальній діяльності правових явищ та процесів, ідеях, певних емоціях та переконаннях.

На думку С.І. Куксенко правосвідомість є однією із форм суспільної та індивідуальної свідомості, яка пізнає та відображає неправову та правову реальність, включає цінності, знання, очікування та настрої і регулює людську поведінку відповідно до внутрішніх переконань, традицій та норм [4, с. 7]. Також, В.В. Муж приходить до висновку, що формою суспільної свідомості є саме правосвідомість, яка охоплюється системою когнітивних афективних, когнітивних вольових процесів з приводу минулого, бажаного, чинного права та діяльності, пов'язаної з ним через усвідомлення його цінності її носіями як регулятора суспільних відносин, виступаючи ідейним джерелом формування права [5, с. 302]. Як зазначає О.А. Назаренко дійсне ставлення людини до права відображає правосвідомість, яке базується на рівні його усвідомлення та розуміння цінності для життєдіяльності суспільства. Також, для використання засвоєних знань на практиці з метою захисту своїх законних прав та інтересів саме правосвідомість має важливе значення, зокрема щодо попередження їх порушень [6, с. 108]. Загалом, у науковій літературі незважаючи на схожість деяких підходів до визначення правосвідомості відсутній єдиний погляд на розкриття її сутності. Таким чином, можна побачити правосвідомість охоплює собою різноманітні явища та процеси, які проявляються через призму норм права, що врегульовують суспільні відносини шляхом пізнання та усвідомлення різними суб'єктами її змісту.

Виходячи з вище висвітлених позицій необхідно зазначити про ознаки правосвідомості до яких, як зазначає М.Є. Черкес належать: представляється різновидом суспільної свідо-

мості; ставлення людини до права відображає об'єкт правовідносин, вираження суспільних та індивідуальних оцінок несправедливості чи справедливості законів, діяльності правоохоронних та судових органів тощо; різноманітні суб'єкти права є носіями правосвідомості; розглядається як специфічний засіб саморегуляції поведінки людей, впливаючи на їх правомірний вибір та ухвалення рішення щодо порушення або додержання правових норм; є активним елементом системи правового регулювання, підставою для праворозуміння та розвитку права [7, с. 174]. Висвітлені ознаки відображають всебічні особливості сутності правосвідомості, які формують її поняття. Кожна з перерахованих ознак відображає властивості її сутності. Поряд з ознаками правосвідомості необхідно також зазначити й її різновиди.

Так, у юридичній літературі види правосвідомості визначають за наступними критеріями: 1) за глибиною відображення поділяється на наукову (доктринальну) – у даному випадку про правову систему кваліфіковано судять учені наводячи обґрунтування, статистику, аргументи; існує також професійна близька до наукової (фахівці з вищою спеціальною освітою, судження суддів, прокурорів); звичайну (первинний рівень правосвідомості) – знання суб'єкта про право формуються у повсякденному житті, спілкуванні з оточуючим світом та отриманням інформації; 2) за ступенем спільної правосвідомості поділяється на групову – відображає правосвідомість певних соціальних верств населення (школярів, студентів); масову – коли певні погляди набувають значного поширення; індивідуальну – представляє собою судження про право окремої особистості. Уявлення кожної окремої людини про право можуть бути деформованими, застарілими чи помилковими [8, с. 198–199]. Правосвідомість знаходить свій вираз у різних видах, оскільки в залежності від того до якої з вище вказаних груп вона належить й залежать власне особливості її функціонування.

Загалом, надалі необхідно приділити увагу розкриттю структури правосвідомості. Підходячи до питання пов'язаного з розкриттям елементів правосвідомості необхідно звернутись до думки О.М. Полякової, згідно до якої соціально-правова психологія та правова ідеологія складають структуру поняття «правова свідомість». Так, під соціально-правовою психологією варто розуміти сукупність правових почуттів, ціннісного ставлення, настроїв, характерних для всього суспільства в цілому або певної соціальної групи, а правова ідеологія є систематизованим науковим вираженням правових принципів, поглядів, вимог різних прошарків та груп населення, суспільства, які чинять активний вплив на формування та функціонування політичного режиму, створення ціннісно-нормативної орієнтації суспільства [9, с. 38]. Характеризуючи такі складові елементи правосвідомості як правова ідеологія та правова психологія вчений О.С. Устименко зазначає про те, що різновидом суспільної ідеології є правова ідеологія до складу якої входять правові ідеї, правові знання, правові уявлення, правові поняття та правові концепції. Загалом вказані елементи відображають базовий складник правосвідомості, адже завдяки цим категоріям в особи формується чітке уявлення про чинне законодавство, правову дійсність та норми права. Стосовно правової психології її проявами можуть бути почуття справедливості, почуття поваги до чинного законодавства, почуття страху відповідальності за певні неправомірні дії [10, с. 56]. Розкриваючи структуру правосвідомості найчастіше можна зустріти підходи, які закріплюють її дві такі основні складові, як правова ідеологія та правова психологія. Кожен з них відображає різний бік сутності правосвідомості, адже якщо правова ідеологія закладає у своєму змісті концептуально важливі знання про право, як суспільно важливого та невід'ємного явища для його існування, то правова психологія у свою чергу завжди дбає про почуття та емоції, які приймають участь у практичному втіленні таких знань на практиці та можуть супроводжуватись різними сприятливими та несприятливими станами різних категорій осіб.

Схожої думки підтримується також О.О. Соколовський, який вважає, що як складне явище правового життя суспільства правосвідомість має достатньо насичену внутрішню структуру, яка містить такі основоположні, змістоутворюючі складові, як правова психологія та правова ідеологія. Крім того, на думку автора тісний взаємозв'язок правової психології та правової ідеології чітко проявляється у функціях правової свідомості: гносеологічній,

прогностичній, комунікативній, регулятивній та оцінювальній [11, с. 61–63]. Продовжуючи розгляд функцій правосвідомості можна побачити й інші підходи до виділення їх переліку, зокрема Н.Ю. Коваленко вважає, що у правовому житті суспільства значення правосвідомості проявляється через такі її функції: оцінної, регулятивної, нормативної, нормативно-прогностичної, пізнавальної [12, с. 41]. Також, І.В. Осика висловлює позицію про те, що функції правосвідомості у своєму прояві є нероздільними. Знаходяться в тісній динамічній взаємодії та взаємозв'язку і являють собою у правовій дійсності процес функціонування правосвідомості. Оскільки функції розвитку правової науки, правового регулювання, правоутворення, правового виховання за своєю соціальною природою обумовлені правовою практикою та спрямовані на обслуговування такого специфічного, загального, для них предмета, як правова дійсність, тому їх варто розглядати та об'єднати як функції правосвідомості в межах правової форми суспільного розвитку. Функції правосвідомості на підставі вищевикладеного можна виділити наступні: правоутворююча, регулятивна, моделювання, оцінювальна, пізнавальна, нормативно-прогностична, ідеологічна, правовиховна [13, с. 37]. Кожна з викладених функцій правосвідомості має своє призначення, адже відображає певний напрямок її діяльності і реалізації характерних для неї дій. Зокрема, що стосується процесу пов'язаного з формуванням права, регулюванням суспільних відносин, організації моделей поведінки, вмінні проаналізувати позитивні та негативні існуючі явища буття, дізнаватись нову правову інформацію та в подальшому втілювати її в життя, зберігати закладені в середину ідеї правосвідомості знання, цінності, вміння будувати подальший розвиток на всіх цих перелічених засадах.

Висновки. Отже, підводячи підсумки необхідно зазначити, що на сьогоднішній день теоретико-правова характеристика правосвідомості не тільки з наукової точки зору, але й практичної продовжує залишатись досить актуальною. Оскільки, важко уявити сучасне демократичне суспільство без правосвідомості, яка вимальовує шлях до прогресивного державного та громадського розвитку. Так, сучасна юридична наука продовжує пошуки щодо формулювання все більш удосконаленого розуміння правосвідомості, яка сьогодні представляється важливим виразником усвідомлення всіма без виключення суб'єктами знань про норми права, особливості їх реалізації, впливу на забезпечення законності та правопорядку. Перелік викладених вище, характерних для неї ознак відображає різні сторони сутності правосвідомості, які цілісно формують її поняття. Надалі вона знаходить свій вираз через різні види прояву, які можуть поділятися на масову, групову чи індивідуально, або доктринальну, професійну та звичайну. Структура правосвідомості у свою чергу складається з правової психології та правової ідеології. Так, правова психологія відображає почуття та емоції, які демонструють ставлення та реакцію особи по відношенню до права, а правова ідеологія у свою чергу містить концептуальні знання та уявлення про право, якими мають володіти особи. Функції правосвідомості характеризують напрями її впливу за різними сферами прояву, що проявляються за індивідуальними аспектами реалізації. На сьогоднішній день правосвідомість продовжує посідати особливе місце в політичному і державному житті та функціонуванні громадянського суспільства. Їх представники особливим чином мають уособлювати високий рівень її панування, адже пріоритетним завданням для сучасної спільноти кожної держави має залишатись правовий розвиток та подолання негативних соціальних загроз для його розбудови та недопущення існування правового нігілізму.

Список використаних джерел:

1. Забзалюк Д. Право та правова свідомість: взаємодія, взаємозалежність та взаємовплив. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 7. № 1. С. 23–29.
2. Шелих А. Правосвідомість та суміжні правові категорії: взаємозв'язок і взаємовплив. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 35–38. URL: http://www.lsej.org.ua/9_2020/9.pdf (дата звернення 23.03.2023).

3. Михайліна Т. Правосвідомість у правовій системі: кібернітичний та синергетичний аспекти. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 150–154.
4. Куксенко С.І. Правосвідомість і життєві цінності українського суспільства та європейських демократій. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»* 2020. № 1. С. 3–7.
5. Муж В.В. Правосвідомість: теоретичні аспекти поняття. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». 2016. № 837. С. 297–303.
6. Назаренко О.А. Теоретико-правові основи політичної системи суспільства: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2015. 200 с.
7. Черкас М. Є. Чинники, що впливають на формування правосвідомості в Україні. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 3 (86). С. 172–182.
8. Богів Я. С. Правосвідомість як основа побудови правової держави. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права*. Серія економіка. Серія юридична. 2022. Вип. 33. С. 196–202.
9. Полякова О. М. Правова культура і правосвідомість як засоби стабілізації політичного режиму. *Держава і право*. 2005. Вип. 29. С. 34–39.
10. Устименко О. С. Правова ідеологія як структурний елемент правової свідомості. *Право і суспільство*. 2018. № 5. С. 54–57.
11. Соколовський О.О. Структурність правової свідомості як основоположна ознака, що визначає її зміст. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. № 25. С. 60–66.
12. Коваленко Н.Ю. Правова природа правосвідомості. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Серія: Юриспруденція. 2013. № 6-1. Том 1. С. 40–43.
13. Осика І. В. Правова культура у формуванні правової, соціальної держави: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2004. 253 с.

